

Valdemar Sejrs, korstogsbevægelsen og den pavelige reformpolitik i 1200-tallets første halvdel

AF

CARSTEN SELCH JENSEN

I 1217 lod pave Honorius 3. et brev udfærdige og sende af sted til en af den danske konges vasaller, grev Albert af Holsten og Orlamünde.¹ Brevet, der er dateret den 25. januar, var et svar på et bønsskrift fra selv samme greve. Bønsskriftet er nu tabt, men af pavens svar fremgår det klart, hvad sagen drejede sig om. Albert agtede at drage på korstog mod hedningerne i Livland, og det skønt han allerede tidligere havde været på togt med Kong Valdemar Sejrs. Ikke desto mindre havde Albert aflagt et nyt korstogsløfte, endnu inden han var vendt tilbage fra det sidste togt med kongen. Det havde imidlertid skabt problemer i forholdet til de af grevens mænd, der ønskede at følge deres herre på et korstog mod livlænderne. Mændene havde åbenbart været uvidende om grevens løfte og havde i stedet aflagt løfte om at ville drage til det Hellige Land.² Alberts (og vasallernes) problem var nu, at mændene reelt ikke havde lov at følge deres herre til Livland, da det ville stride imod det løfte, de selv havde aflagt vedrørende det Hellige Land. Albert stod dermed i en yderst uheldig og vanskelig situation, hvor han ikke uden videre kunne disponere over en god del af de riddere, han med al sandsynlighed ville få brug for i kampen mod livlænderne – og som han måske allerede havde lovet den danske konge at ville medbringe. Albert havde derfor henvendt sig til paven med en bøn om, at mændene måtte have

¹ Diplomatarium Danicum (herefter DD) 1:5 nr. 101. Oversættelsen af de latinske tekster er, hvor ikke andet er anført, fra Danmarks Riges Breve (herefter DRB).

² I Honorius brev tales der om, at mange af vasallerne havde aflagt et sådan løfte vedrørende det Hellige Land. Formodentlig er der da tale om et konkret eksempel på virkningen af Innocens store korstogsbulle *Quia maior* fra 1213. Det må følgelig med al sandsynlighed være omkring samme tidspunkt, at Valdemar og Albert har været på togt sammen – altså mellem 1213 og 1217 – da vasallerne jo aflagde deres løfter i Alberts fravær.

lov til ændre deres løfte, for at de kunne følge ham til Livland frem for at drage til det Hellige Land. Der var altså tale om en alvorlig sag – så alvorlig, at den måtte forelægges paven.

Gennem hele det 12. århundrede havde det hørt til undtagelserne, at kirken tillod folk at ændre én gang aflagte korstogsløfter. Kun hvis den, der havde taget korset, viste sig at være ganske ude af stand til at gennemføre sit forehavende f.eks. på grund af fattigdom eller alvorlig sygdom, kunne det komme på tale med en pavelig tilladelse til at ændre (i.e. afløse) et korstogsløfte.³ Ved at pålægge de lokale biskopper at sørge for, at kun egnede mænd tog korset, havde man på forhånd søgt at minimere antallet af personer, der ikke ville kunne gennemføre deres løfte.⁴ I Alberts tilfælde var der dog på ingen måde tale om, at mændene var uegnede eller ude af stand til at gennemføre, hvad de havde lovet – nej, ændringen af løftet var alene begrundet i Alberts ønske om få disse mænd med til Livland. I dette lys burde pave Honorius uden videre kunne afvise Alberts bøn med henvisning til kirkens hidtidige praksis. Nu var sagen imidlertid den, at den pavelige politik på netop dette område havde ændret sig ganske betydeligt under Honorius forgænger på pavestolen, Innocens 3. Derfor var Honorius' svar til Albert heller ikke afvisende. Han tillod nemlig, at ti af grevens bedste folk kunne ændre deres løfte. Hvem af Alberts mænd, der konkret kunne ændre deres løfte, ville paven ikke blande sig i.⁵ I stedet blev det overladt bisp Niels af Slesvig, en abbed og Albert selv at udpege de ti mænd.

Grev Albert måtte altså i nogen grad se sig begrænset i sine udfoldelser på grund af de aflagte korstogsløfter og kunne ikke længere frit disponere over sine mænd i forhold til egne (og eventuelle kongelige) planer om et korstog mod øst. Et korstogsløfte vejede altså i denne sammenhæng tungere end de forpligtigelser, greven og hans mænd måtte have over for hinanden og kongen. Ikke desto mindre er Honorius' imødekommenhed over for grev Albert af Holsten interessant, fordi den afspejler en væsentlig ændring i synet på korstogsløfternes relative uforanderlighed – en ændring, der var kommet i stand forud for Honorius' pontifikat. Denne ændring af praksis hænger sammen med en stærk sammenkædning af tankerne om korstog med ønsket om en reform af kirke og lægfolk hos Honorius' forgænger, pave Innocens 3.

³ Simon Lloyd, *The crusading Movement, Oxford illustrated History of the Crusades*, Oxford 1995, s. 49.

⁴ James A. Brundage, *Medieval Canon Law and the Crusader*. University og Wisconsin Press 1969, s. 32.

⁵ Det oplyses i øvrigt ikke i brevet hvor mange af grevens folk, der faktisk har aflagt et korstogsløfte.

(1198-1216). Korstogene blev simpelthen et ydre udtryk for den indre reformproces, der ifølge Innocens skulle kalde hele den kristne menighed til omvendelse og bod.⁶ I den konkrete sag brugte Honorius da også grev Alberts personlige fromhed som et væsentligt argument for, at han overhovedet ville tillade mændene at ændre deres løfte. Honorius havde nemlig hørt, at Albert var »... en gudfrygtig mand, der [var] det apostoliske sæde hengiven«, og tilmed gennem sit løfte havde vist sig villig til »... at tjene Jesus Kristus« sammen med sine mænd.⁷

Honorius' brev til grev Albert kan dermed opfattes som et konkret eksempel på, at Innocens reformprogram påvirkede i det mindste enkelte korsfarere i Danmark – også under Innocens' efterfølgere. For så vidt bekræfter dette ene eksempel ganske godt en nyere tolkning af højmiddelalderens Danmark som en korsfarerstat på linie med eksempelvis de kristne kongedømmer i Spanien og i Mellemøsten. Der har længe været en tendens til at nedtone, hvis ikke ligefrem overse korstogsbevægelsens betydning i en dansk kontekst, men på det seneste er der blandt historikere fremvokset en erkendelse af Danmarks samhørighed med det øvrige Europa i middelalderen, hvad angår snart sagt alle samfundsmæssige og ideologiske områder – også med hensyn til danskernes andel i den internationale korstogsbevægelse.⁸ På den baggrund er det hensigten i denne artikel at se nærmere på, hvorvidt og i hvilket omfang Pave Innocens 3.s reformprogrammer for kirken og dermed også hans korstogspolitik kom til at sætte sit præg på det danske engagement i korstogsbevægelsen, fortrinsvis i det baltiske område. Der tænkes her ikke blot på en teoretisk og formel accept af den pavelige politik, men derimod helt konkret på, hvorledes man tolkede og omsatte den pavelige korstogspolitik i praksis med hensyn til aflæggelsen af løfter, deres varighed og eventuelle afløsning samt de åndelige og verdslige privilegier, der knyttede sig til løfterne. I tilslutning til den nu fremherskende tolkning af korstogene som overvejende religiøst motiverede militære togter, der forudsatte en pavelig sanktionering og deraf følgende løfter om aflad til alle deltagere, opfattes korstogene i denne artikel ikke som snævert knyttet til rækken af militære forsøg på at befri det Hellige Land og Jerusalem mellem 1099 og 1291. Korstogene strækker

⁶ Ernst-Dieter Hehl, Was ist eigentlich ein Kreuzzug?, *Historische Zeitschrift*, Bd. 259, 1994, s. 304.

⁷ DD/DRB. 1:5 nr. 101.

⁸ Se f.eks. Kurt Villads Jensen, Danmark som en korsfarerstat, i *Krig, Korstog og Kolonisering*, Den Jyske Historiker, Århus 2000, s. 48-65. Janus Møller Jensen, *Danmark og den hellige krig. En undersøgelse af korstogsbevægelsens indflydelse på Danmark ca. 1070-1169*. Historisk Tidsskrift, bd. 100,2, 2000, s. 285-328.

sig derimod kronologisk set over et væsentlig længere tidsrum, der for Skandinaviens vedkommende først afsluttes ved reformationen. Samtidig opfattes de militære togter i Baltikum og på den Spanske halvø igen nem snart sagt hele middelalderen som fuldgyltige dele af den samlede europæiske korstogsbevægelse.⁹ Gennem denne udvidelse af korstogsbegrebet blandt en række danske og udenlandske korstogshistorikere, lægges der ikke blot afstand til en snæver kronologisk og geografisk tolkning af korstogsbegrebet, der har været fremherskende i den ældre forskning. Der åbnes også op for en væsentlig nytolkning af de motiver, der lå bag korsfarernes deltagelse i korstogene igennem hele middelalderen. Hvor man i den ældre forskning lagde stor vægt på begreber som ekspansion og udbytning i tolkningen af motiverne bag korstogene, så lægges der nu i højere grad vægt på de fromhedsmæssige aspekter i den fælleseuropæiske korstogsbevægelse.

Nærværende undersøgelse vil kronologisk set dog have en mere begrænset ramme, for så vidt som den dækker Valdemar Sejrs knap fyre år lange regeringsperiode fra 1202 til 1241. Det er i denne periode, at danske korsfarere for alvor engagerede sig i den østlige del af Østersøområdet – i øvrigt i lighed med svenske og tyske korsfarere og kolonister.¹⁰ I det samme tidsrum udviklede den pavelige korstogspolitik sig som nævnt på væsentlige områder, hvilket fik stor betydning for de involverede korsfarerne og også for selve korstogene – ikke mindst i det Baltiske område.

Paralleliteten mellem Danmark og det nordtyske område gør det endvidere muligt at supplere et relativt sparsomt dansk materiale med samtidige kilder fra det tyske sprogområde.¹¹ Fra Valdemars regeringsperiode er der overleveret i alt ca. 25 pavebreve, kongelige breve, samt

⁹ Om den nyeste internationale korstogsforskning, se Kurt Villads Jensen, Temaer i korstogshistorien – et historiografisk rids, i *Krig, Korstog og Kolonisering*, Den Jyske Historiker, Århus 2000, s. 8-29. Spørgsmålet om hvem der egentlig organiserede og gennemførte de enkelte korstog vil kun i mindre grad blive berørt i nærværende undersøgelse. Borgernes engagement i de baltiske korstog er dog behandlet i Carsten Selch Jensen, Byer og borgere i 1200-tallets baltiske korstog, i *Krig, korstog og kolonisering*, Den Jyske Historiker, Århus 2000, s. 66-86. Korstogsbeskatning mv. behandles for en lidt senere periode i Kurt Villads Jensen, Korstogstanken i dansk senmiddelalder, i *Danmark og Europa i senmiddelalderen*, Aarhus 2000, s. 39-63. Se også Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og John H. Lind, *Communicating Crusades and Crusading Communications in the Baltic Region*, Scandinavian Economic History Review, vol XLIX, no. 2, 2001, s. 5-25.

¹⁰ Selv om de danske korstog for alvor tog fart under Valdemar, bør det bemærkes, at danskerne allerede under broderen Knud 6. gennemførte togter til f.eks. Estland. Vedr. Danmark og venderkorstogene, se Møller Jensen (2000).

¹¹ Hvad angår Sverige, Norge og Island findes der også her et materiale, der dokumenterer disse landes engagement i korstogsbevægelsen. For overskuelighedens skyld er dette dog ikke medtaget i nærværende undersøgelse.

breve fra gejstlige og verdslige stormænd, der alle på den ene eller anden måde relaterer sig til korstogsbevægelsen – fortrinsvis i Østersøområdet. Dette materiale vil i det følgende blive suppleret med tilsvarende brevmateriale og krøniker fra det nordtyske og livlandske område, samt med pavelige skrivelser af mere generel karakter. Derved vil det blive muligt at kaste lys over den konkrete praksis bag korstogsløfterne og privilegierne under Kong Valdemar Sejr, som den udfoldede sig på baggrund af den pavelige reformpolitik 1198-1216.

Den pavelige korstogspolitik 1198-1216

De afsluttende to årtier i det 12. århundrede havde budt på mere end ét alvorligt slag mod de kristne hære i det Hellige Land, hvor man desperat forsøgte at fastholde, hvad der var blevet erobret små hundrede år tidligere under det første korstog: Først og fremmest byen Jerusalem som kristenhedens og dermed hele verdens centrum. Men de kristne kunne ikke modstå de muslimske angreb under ledelse af sultan Saladin. I juli måned 1187 havde en kristen hær lidt et knusende nederlag til Saladins styrker ved Hattin vest for Genezaret sø. Som om det ikke var nok, havde man ved samme lejlighed endog mistet det hellige kors, som de kristne havde ført med sig i felten. Herefter var størstedelen af de kristne besiddelser i det Hellige Land blevet erobret af muslimerne, der tilmed generobrede Jerusalem i oktober 1187.¹²

Jerusalems fald og tabet af store dele af det Hellige Land var et umådeligt chok for de vesterlandske kristne.¹³ Straks efter havde man ganske vist sat sin lid til den tyske kejser Friedrich Barbarossa, der i maj 1189 havde forladt Regensburg i spidsen for en ny korsfarerhær for at generobre det tabte. Barbarossas hær nåede dog aldrig frem til det Hellige Land. Den 10. juni 1190 druknede den aldrende kejser i floden Salef i Armenien, hvorefter hæren begyndte at gå i opløsning. Kun en mindre del af de tyske korsfarere nåede faktisk frem til det Hellige Land.¹⁴ Også kongerne Richard Løvehjerte og Filip 2. August havde givet tilsagn om at ville deltage i det fælles korstog og komme de kristne i Palæstina til undsætning. De havde dog først forladt deres respektive hjemlande, efter at den tyske kejser fra draget af sted, og ankom til Acre i det sene forår 1191. Gennem en række belejringer og vel tilrettelagte felttog demonstrerede Richard Løvehjerte nu sine strategiske evner og

¹² Hans Eberhard Mayer, *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart 1995, s. 123-24.

¹³ Mayer (1995), s. 127.

¹⁴ Ferdinand Opll, *Friedrich Barbarossa*, Darmstadt 1994, s. 169f. Mayer (1995), s. 129.

havde held til at generobre og sikre en del af de tabte områder. Han modstod dog fristelsen til over hals og hoved at forsøge at generobre Jerusalem. Hverken korsfarerne eller Saladin kunne gennemtvinge en egentlig militær afgørelse, hvorfor der i september 1192 i stedet blev indgået aftale om våbenhvile, der skulle gælde i tre år. Ifølge aftalerne beholdt muslimerne Jerusalem, hvorimod de kristne kunne beholde kystområderne med de livsvigtige havnebyer, der var blevet tilbageerobret af korsfarerne. Uanset at denne våbenhvile i realiteten kom til at betyde, at de kristne faktisk kunne fastholde dele af deres besiddelser i det Hellige Land en rum tid endnu, så var store dele af det Hellige Land tabt – inklusive Jerusalem. Det virkede lammende på Vesten – i det mindste for en tid.¹⁵

For kirkens folk betød det en besindelse på årsagerne til disse frygtelige nederlag. Man opfattede nederlagene som en direkte følge af et åndeligt forfald blandt de kristne. De havde fjernet sig mere og mere fra Gud og måtte nu gennem nederlagene høste frugten af denne de facto gudsfornægtelse.¹⁶ Når korsfarerne led nederlag, var det selvfølgelig ikke på grund af reel muslimsk overlegenhed, og heller ikke fordi Gud ikke ønskede det Hellige Land befriet. Nej, årsagen måtte søges i den enkelte korsfarers moralske habitus. Nederlagene skyldtes, ifølge kirkens folk, ene og alene korsfarernes manglende erkendelse af deres egen syndighed og manglende vilje til bod.¹⁷ Det var i bund og grund det, der havde skabt den ulykkelige situation i 1180'erne og 90'erne.

Denne erkendelse og bestræbelserne på at løse de dermed forbundne problemer kom til at beskæftige pave Innocens 3. gennem hele hans pontifikat. Også han tolkede korstogene og hele korstogsbevægelsen som et afgørende udtryk for de kristnes vilje til omvendelse og bod. Innocens så det derfor meget naturligt som sin og hele kirkens opgave gennem omfattende reformer at skabe grobunden for en individuel omvendelse hos såvel lægfolket som gejstligheden. Det var slet og ret en reform af hele kirken i alle dens lemmer, der måtte til, om det Hellige Land skulle genvindes, og kirken bringes på fode igen.

Innocens' tanker om reform kulminerede i afholdelsen af det fjerde Laterankoncil i november 1215, hvor de forsamlede kirkefyrster, bisper, abbeder, verdslige fyrster og stormænd og deres stedfortrædere og repræsentanter m.m. i en række dekretter enedes om et omfattende og

¹⁵ Mayer (1995), s. 132-36.

¹⁶ Hehl (1994), s. 304.

¹⁷ Christoph T. Maier, Crisis, Liturgy and the Crusade in the Twelfth and Thirteenth Centuries, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 48,4 1997, s. 631 og s. 654.

vidtfavnende reformprogram for hele kirken.¹⁸ Af særlig interesse for nærværende undersøgelse er naturligvis de koncilbeslutninger, der direkte vedrørte korstogene. Her må interessen samle sig om det 71. dekret, (det såkaldte *Ad liberandum*), der som en del af de samlede koncilbeslutninger kom til at udgøre det mest omfattende katalog over korstogsløfter, -priviligier og -aflad, nogen pave lod udfærdige i hele det 13. århundrede.¹⁹

Ad liberandum stod imidlertid ikke alene, men byggede i vid udstrækning på den vigtige korstogsbulle *Quia maior* fra 1213, der var blevet rundsendt til alle kirkeprovinser i Vesten i forbindelse med indkaldelsen til kirkemødet 1215.²⁰ Tilsammen giver disse to tekster det bedste indtryk af, hvorledes Innocens opfattede korstogene som en integreret og afgørende del af hele den reformbevægelse, som han ønskede skulle omfatte og gribe hele kirken. Allerede i *Quia maior* bemærker man den meget intense sammenkædning af tanker om korstog og personlig bod. Efter en kort indledning, hvor Innocens henviser til det påtrængende behov for hjælp til det Hellige Land, fortsætter han brevet med en opfordring til alle kristne om at tage deres kors op og følge Kristus.²¹ Som han var lydige til døden, bør de også være lydige nu og tage imod opfordring til at følge ham, når kaldet lyder. Ikke fordi Gud har brug for deres hjælp, da han selv til enhver tid ville kunne befri det Hellige Land fra »fjendernes hånd«. Nej, opfordringen retter sig i stedet indad mod det individuelle og personlige gudsforhold hos den enkelte kristne. Hvis man er villig til at tage korset – altså aflægge korstogsløfte og siden begive sig af sted – har man vist sig villig til at omvende sig og gøre bod for sin synd og dermed også vist den rette og sande kærlighed over for Gud og næsten. Derved bliver deltagelsen i et korstog, ifølge Innocens, et middel til frelse for den enkelte og et absolut udtryk for en gennemgribende åndelig reform af den vesterlandske kristenhed efter årtiers åndelige krise.²² Disse tanker blev som nævnt gentaget i skriftet *Ad liberandum* fra 1215 og i nogen grad udbygget og konkretiseret med henblik på deres udplantning i menighederne. Samtidig viser de to skrifter med al tydelighed, hvad der var hovedmotivet i korstogsbevægelsen ud fra et kirkeligt perspektiv – det var korstogsdeltagelsen som en fromhedsmæssig handling, der var i centrum.

¹⁸ Vedrørende selve dekreterne henvises der til Josepho Alberigo (mfl.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Editio Tertia, Bologna 1973.

¹⁹ Brundage (1969), s. 82.

²⁰ DD 1:5 nr. 29.

²¹ Bullen benytter her på en meget direkte måde den nytestamentlige opfordring fra Matt. 16,24.

²² Hehl (1994), s. 323.

Denne stærke fokusering på korstogsdeltagelsen som et udtryk for personlig omvendelse og bod måtte som noget selvfølgelig føre til en negativ bedømmelse af dem, der ikke agtede at følge den pavelige opfordring til at tage korset. Innocens fremførte da også i begge de nævnte tekster en meget utvetydig fordømmelse af dem, der kunne tænkes at ville undslå sig fra at tage korset. Det kunne kun være et udtryk for »... utaknemmelighed og forbryderisk utroskab...«, hvis man forsømte at komme Kristus og de hårdt trængte menigheder i det Hellige Land til hjælp.²³ Denne skarpe tolkning af korstogsdeltagelse i forhold til den personlige fromhed skabte naturligvis et umiddelbart problem, for så vidt som langt den overvejende del af alle de kristne ville være ude af stand til at efterkomme pavens opfordring og tage korset – alene af den grund, at langt hovedparten af alle disse mennesker var aldeles uegnede som korsfarere, enten på grund af deres sundhedstilstand, deres alder, deres indkomst (eller mangel på samme!) eller på grund af andre forhold. Kunne og skulle kirken nu efterlade alle disse mennesker uden mulighed for at vise deres inderlighed i troen? Selvfølgelig ikke. Netop konflikten imellem ønsket om fornyelse og reform på den ene side og på den anden side en overordentlig udviklet realpolitisk sans hos Innocens skabte det væsentlige nybrud i den pavelige korstogspolitik i 1200-tallets begyndelse, der siden muliggjorde det positive svar på grev Alberts bønsskrift fra 1217 – nemlig en ændret holdning til korstogsløfterne og deres foranderlighed. Som nævnt havde pavernes holdning til dette været forholdsvis restriktiv gennem det meste af 1100-tallet. Kun få fik tilladelse til at ændre eller afløse én gang aflagte løfter. Dette forhold ændrede Innocens nu ganske drastisk. Hvis korstogsdeltagelse var et udtryk for den rette tro båret af en vilje til bod, måtte der gives mulighed for, at det store flertal af kristne på én eller anden måde kunne blive en del af korstogsbevægelsen uden dog fysisk at begive sig af sted på korstog. Løsningen var for det første at tillade, at aflagte løfter umiddelbart kunne afløses gennem almisser eller ombyttes med andre mindre krævende tjenester. Derfor finder man både i *Quia maior* og i *Ad liberandum* omfattende bestemmelser for, hvem der mere konkret kunne ændre deres løfter, og præcist hvordan det skulle foregå. For det andet løste Innocens problemet gennem introduktionen af en formel korstogsliturgi, der f.eks. skulle indgå som en fast del af de ordinære søndagsmesser og i ugentlige processioner med anråbelser og forbøn for igangværende eller planlagte korstog. Derved blev i det mindste en relativ korstogsdeltagelse mulig for det store flertal, der måske

²³ DD 1:5 nr. 29. Se også Møller Jensen, *En undersøgelse* (2000), s. 313.

ikke fysisk kunne drage af sted, men så dog deltage i den liturgiske forbøn for korsfarerne samt understøtte disse gennem almisser.²⁴

Dermed var en gordisk knude hugget over for Innocens. Identifikationen af korstogsdeltagelse som det ypperste udtryk for omvendelse og bod kunne fastholdes *uden* at det førte til en udelukkelse og implicit fordømmelse af de mange, der af den ene eller den anden grund aldrig ville være i stand til at gennemføre et sådant forehavende.²⁵

Der er næppe nogen tvivl om, at Innocens gennem ændringen af den kirkelige praksis vedrørende korstogsløfterne m.v. har haft den maksimale rekruttering af korsfarere for øje.²⁶ *Quia maior* og *Ad liberandum* kan derfor ses som et udtryk for en kolossal satsning fra pavens side – et næsten »nu eller aldrig-foretagende« – hvor alt blev sat ind på at frigøre så mange menneskelige og økonomiske ressourcer som overhovedet muligt til befrielsen af det Hellige Land. Samtidig må man dog også fastholde, at korstogspolitikken under pave Innocens var en væsentlig og helt afgørende del af denne paves dybtføjte ønske om at reformere kirken og lægfolket. At tage på korstog var simpelthen det ypperste udtryk for bod og omvendelse. Af den grund er det ganske oplagt at efterprøve reformernes gennemslagskraft i Danmark med særlig henblik på korstogenes praktiske gennemførelse. Altså, hvorvidt og i hvilken udstrækning de nye tendenser i den pavelige korstogspolitik lader sig genfinde i det danske materiale i 1200-tallets første halvdel.

Korstogsløfter og -privilegier i Danmark og Baltikum mellem 1202 og 1241

Det foregående afsnit viste, hvorledes korstogsdeltagelse blev et afgørende element i hele det pavelige reformprogram. Dermed fik også korstogsløfterne en helt central betydning som den konkrete handling, der gjorde en person til korsfarer. Derved blev vedkommende for det første en del af det overordnede pavelige reformprogram og fik for det andet en helt ny juridisk og åndelig status qua de forpligtigelser og pri-

²⁴ Maier (1997), s. 655f.

²⁵ Der er på den anden side ingen tvivl om, at denne salomoniske løsning skabte andre problemer. For altid blev privilegierne og den åndelige fortjeneste, der knyttede sig til korstogene, løst fra en faktisk deltagelse i et korstog. Den der aflagde et korstogsløfte, men straks afløste det f.eks. gennem en almisse, fik alle de privilegier og den aflad, der knyttede sig til foretagendet, uden at behøve at deltage i selve korstoget. Det lå dermed snublende nær at springe selve korstogsløftet over og direkte handle sig til afladen. Se f.eks. Mayer (1995), s. 193. Christopher Tyerman, *The Invention of the Crusades*, London 1998, s. 93.

²⁶ Tyerman (1998), s. 94.

vilegier, der knyttede sig til det at være korsfarer – at bære korset.²⁷ At korstogsløfterne derfor på alle måder stod centralt i hele korstogsbevægelsen, kan der ikke herske nogen tvivl om. Honorius' brev til grev Albert i 1217 var jo netop en understregning af løftets bindende kraft og gyldighed. Ser man nærmere på det danske materiale om korstogene i Baltikum, får man yderligere indsigt i den konkrete praksis omkring ændring af allerede afgivne løfter, forholdet mellem offentlige og private (/hemmelige) løfter, løfternes varighed, de medfølgende privilegier etc.

At tage korset og aflægge løfter

Korsfareren opnåede sin status som sådan gennem sit korstogsløfte – nøjagtig som en pilgrim fik sin status gennem et pilgrimsløfte.²⁸ Efter aflæggelsen af løftet fulgte den ceremoni eller handling, hvorunder korsfareren rent fysisk tog korset og satte det på sin dragt som et ydre tegn på den nye status.²⁹ I det danske materiale er der flere eksempler på, at folk aflagde et korstogsløfte og dermed også tog korset. Nævnt er allerede Albert af Holsten, om hvem vi er relativt velinformet, for så vidt som vi kender navnet på den person, der tog korset. I modsætning her til står så godt som alle de øvrige kilder fra perioden, der indeholder oplysninger om danskere, der tog korset. Disse kilder holder sig stort set alle til en yderst generel sprogbrug, uden at nævne konkrete navne. Det er f.eks. tilfældet i 1215, hvor Innocens henvender sig til »alle troende i Danmark«. ³⁰ I dette brev tales der om »... de legemligt svage eller fattige«, der allerede måtte have taget korset eller ønsker at gøre det. Der er altså ikke tale om nogen specifik eller identificerbar gruppe af personer. Det samme gør sig gældende i et brev fra pave Honorius til den svenske ærkebiskop og landets øvrige bisper fra 1217, hvor der også tales ganske generelt om dem, »... der har taget korset tegn«, uden nærmere angivelse af hvem det måtte dreje sig om.³¹ Kilderne er typiske for det danske materiale vedrørende korstogtagning og aflagte løfter: primært situationer hvor paven eller andre højere gejstlige udstak nogle generelle regler og retningslinier for korsfarerne. Når man en sjælden gang faktisk finder en omtale af en konkret person, er det i de tilfælde, hvor

²⁷ Brundage (1969), s. 115.

²⁸ Brundage (1969), s. 115.

²⁹ Brundage (1969), s. 115 og s. 118.

³⁰ DD 1:5 nr. 61. Se også DD 1:5 nr. 142, hvor det samme gør sig gældende – blot er der her tale om et brev fra Honorius 3. til Anders Sunesen.

³¹ DD 1:5 nr. 112.

der af paven krævedes en særlig dispensation i en konkret sag – f.eks. Alberts bøn om at måtte lade sine mænd ændre deres løfter.

Kong Valdemar er dog også en af dem, om hvem vi ved, at han aflagde løfter om korstog. Det fremgår både af nogle tekster fra 1210 og af de senere tekster vedrørende kongens tilfangetagelse i 1223. I det sidste tilfælde får man endog det indtryk, at kongen havde aflagt sit løfte i hemmelighed (uden i øvrigt nogen sinde at realisere løftet).³² Nok var de offentlige løfter givetvis de hyppigste, men hemmelige løfter kendes altså også fra det danske materiale og synes ikke at have været ualmindelige i datiden.³³

Der er altså i det danske materiale eksempler på, at folk aflagde et korstogsløfte og siden tog korset offentligt eller holdt løftet hemmeligt. Ingen af teksterne røber dog noget som helst konkret om indholdet af disse løfter. Heller ikke heri er det danske materiale usædvanligt – tværtimod. Generelt kendes der kun lidt til det konkrete indhold af korstogsløfterne. Det antages dog, at de i indhold har mindet meget om pilgrimsløfterne, med skyldig hensyntagen til de særlige opgaver, som en korsfarer måtte påtage sig i forhold til den ubevæbnede pilgrim.³⁴

Heller ikke den konkrete anledning til løfternes aflæggelse taler kilderne særlig meget om. Alt bliver holdt i generelle termer, som f.eks. en pavelig opfordring til de kristne om at tage korset og komme de nyomvendte i Livland til hjælp. Samtidig ved vi med sikkerhed, at der faktisk blev prædikeret korstog i Danmark i den aktuelle periode.³⁵ Der har altså været konkrete anledninger til at aflægge løfter og tage korset. De hemmelige løfter tyder dog på, at korstogsløfter ikke kun blev aflagt i forbindelse med egentlige korstogsprædikener. Løfterne kunne aflægges, når det af den ene eller anden grund passede den kommende korsfarer. At noget sådant har været relativt normalt, synes bekræftet af en række formuleringer i *Quia maior*. Heri pålægger Innocens korstogslegaterne og andre (højere) gejstlige, at de skal prædike korstoget for lægfolket. Dog skal de være særlig opmærksomme på de lægfolk, der på et tidli-

³² DD 1:4 nr. 173 og 1:5 nr. 221-226. Se i øvrigt senere i denne artikel vedrørende de nærmere omstændigheder om dette hemmelige løfte.

³³ Vedrørende termerne »private« eller »hemmelige« løfter, så refererer de til de løfter, der ifølge kanonisk ret kunne aflægges uden kirkelig ceremoni og kun i overværelse af to eller tre vidner. Eventuelt kunne løfterne endda aflægges helt uden vidners nærvær og alligevel være bindende for den der aflagde løftet. Se hertil Brundage (1969), s. 45 og 47ff.

³⁴ Brundage (1969), s. 116. Se også James Brundage, *Cruce signari – the rite for taking the cross in England*, *Traditio* XXII, 1966, s. 289-310. Forfatteren offentliggør i denne artikel de få kendte engelske liturgiske tekster knyttet til korstogsløfternes aflæggelse.

³⁵ Kurt Villads Jensen, *Pavelig korstogspolitik og Skandinavien*. *Rubicon* april 1999, s. 24.

gere tidspunkt faktisk allerede har aflagt løfte om korstog, men endnu ikke opfyldt dette løfte. For Innocens var der blandt disse tale om to klart adskilte grupper: For det første de, der havde aflagt løfte og stadig bar korsets mærke på deres dragt – blot havde de endnu ikke haft en konkret anledning til at opfylde løftet. For det andet de personer, der vel havde aflagt et løfte, og måske også for en tid båret korset, men så af den ene eller anden grund igen havde fortrudt deres løfte og fjernet korset – måske i håb om at alle andre også ville glemme, at de engang havde båret det. Den gruppe skal de gejstlige ifølge Innocens være særligt på vagt over for og om nødvendigt tvinge til at stå ved deres løfter, evt. under trusler om ekskommunikation og interdikt.³⁶ Dette tyder på, at korsfarerne ikke nødvendigvis kun aflagde deres løfte i forbindelse med de store prædikenkampagner, men meget vel kunne gøre det på et for dem mere belejligt tidspunkt, der for så vidt var uafhængigt af evt. korstogsprædikener i deres lokalområde.

Korstogsprivilegier og aflad i det danske materiale

Man kan spørge sig, hvorfor disse mange korsfarere overhovedet forlod deres hjemlande for at deltage i et så indlysende risikabelt foretagende som et korstog? En væsentlig begrundelse har givetvis været en oprigtig overbevisning om, at de derved opfyldte deres forpligtigelser over for Gud og næsten. De har dermed ladet sig overbevise af Innocens' tanker og sat lighedstegn mellem korstogsdeltagelse og sand kristentro.³⁷

I tillæg til en nyerhvervet status som korsfarer fulgte dog også en række privilegier af mere timelig karakter – f.eks. løftet om pavelig beskyttelse af den enkelte, fritagelse fra rentebetaling og visse skatter, samt en særlig beskyttet status i juridiske anliggender, hvilket også kan have spillet ind, når man endelig skulle beslutte sig for at tage korset.³⁸ Ser man nærmere på Innocens' tekster fra henholdsvis 1213 og 1215, finder man begge steder en detaljeret gennemgang af disse særlige korstogsprivilegier. I *Quia maior* lovede Innocens at tage enhver korsfarer under Skt. Peters særlige beskyttelse.³⁹ Beskyttelsen omfattede tillige korsfare-

³⁶ DD 1:5 nr. 29. Truslen om interdikt kunne tyde på, at Innocens ikke kun tænkte på samfundets svageste grupper, men også kendte til stormænd og måske endda fyrster, der ikke har haft travlt med at opfylde deres løfter.

³⁷ Se f.eks. J. Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 1986. Samme, *The first Crusaders, 1095-1131*, Cambridge 1997.

³⁸ Brundage (1969), s. 115.

³⁹ Allerede tilbage i det 12. århundrede havde paverne lovet korsfarerne denne særlige beskyttelse, hvilket f.eks. fremgår af beslutningerne fra det første Laterankoncil 1123.

rens gods, der i princippet var sikret, indtil korsfareren kom tilbage, eller i det mindste til familien fik vished for, at den pågældende korsfarer var død under togtet. Det var i øvrigt de stedlige ærkebiskoppers og biskoppers opgave, sammen med den øvrige gejstlighed, at sørge for, at ingen forgreb sig på en korsfarers gods i dennes fravær. Skete det alligevel, skulle de gejstlige sørge for, at ransmanden ramtes af kirkens straf. I et videre perspektiv vides denne beskyttelse at være blevet udvidet til også at omfatte korsfarernes familie og deres gods.⁴⁰ *Quia maior* er dog ikke den første henvisning hos Innocens til en sådan beskyttelse af korsfarerne. Allerede i sin første korstogsbulle fra 1199 giver han tilsagn om at vil beskytte dem, der begiver sig af sted.⁴¹

At paven tog denne beskyttelse alvorligt – i det mindste i nogle situationer – fik f.eks. Valdemar senere at opleve under sin tilfangetagelse i 1223, hvor Honorius 3. i sine breve jo netop gør opmærksom på, at Valdemar qua sit (hemmelige) korstogsløfte står under pavens beskyttelse.⁴²

I tilknytning til denne pavelige beskyttelse af individ og gods lå også det særlige privilegium for korsfarerne, at de kunne kræve at blive stillet for en kirkelig domstol, hvis nogen havde sager imod dem. Dette førte imidlertid hurtigt til misbrug, for så vidt som folk tog korset for at undgå retsforfølgelse i rent verdslige sager.⁴³ For at modgå denne tendens til misbrug blev »retsgarantien« efterhånden indskrænket til kun at gælde forhold, der relaterede sig direkte til den enkeltes status som korsfarer.⁴⁴

Innocens fritog dog også korsfarerne fra rentebetaling og fra betaling af visse typer af skat. Både *Quia maior* og *Ad liberandum* præciserer, at rentebetalingen også (og måske i særlig grad) rettede sig mod jødiske pengeudlånere og deres tilgodehavender. Det ser i øvrigt ud til, at også skattefrithedsprivilegierne hurtigt førte til misbrug blandt forskellige verdslige stormænd og andre, der mente at kunne se en fidus gemt i de pavelige privilegier. Flere forskere har påvist direkte fusk med løfteafleggelse blandt korsfarerne i relation til opkrævning af skatter. I Frankrig er der flere eksempler på, at stormænd tog korset, så snart de pavelige opkrævere af korstogsskat nærmede sig deres respektive områ-

⁴⁰ Brundage (1969), s. 160 og 167.

⁴¹ DD 1:3 nr. 254.

⁴² DD 1:5 nr. 221, mfl. Også i 1210 havde paven som nævnt gjort det klart, at Valdemar stod under hans beskyttelse fordi kongen havde aflagt et korstogsløfte. I den forbindelse blev det pointeret, at beskyttelsen også omfattede kongens rige samt alt hans gods. DD 1:4 nr. 172 og 173.

⁴³ Tyerman (1998), s. 59.

⁴⁴ Brundage (1969), s. 170.

der. Som korsfarere var de fritaget fra at betale den ekstraordinære skat samt en række mindre skatter og afgifter og kunne derfor melde hus forbi, når opkræverne kom til dem. Så snart skatteopkræverne var draget videre, kunne korstogsløfterne afløses gennem en pengegave, hvorved stormanden dels var sluppet for en række afgifter og dels havde købt sig fri af en korstogsdeltagelse.⁴⁵ Tilsvarende eksempler kendes fra England.⁴⁶ Også i det danske materiale findes eksempler på, at de lokale stormænd udnyttede de pavelige korstogsprivilegierne til egen fordel. I 1238 (eller måske snarere i efteråret 1237) havde Valdemar klaget til pave Gregor 9. over, at stormændene i riget nægtede kongen de tjenester (og skatter?), som de var ham skyldig, med henvisning til, at de jo havde taget korset og følgelig ikke kunne afkræves noget sådant. Gregor svarede tilbage, at det selvfølgelig var utilstedeligt, om nogen gennem et korstogsløfte søgte at unddrage sig sine forpligtelser over for kongen. Derfor havde Valdemar pavens velsignelse til om nødvendigt at bruge magt for at tvinge stormændene til at yde ham, hvad de var ham skyldige.⁴⁷ Dette eksempel hentet fra det danske materiale viser klart, at også danske stormænd brugte (eller misbrugte) de omfattende privilegier, der fulgte med et korstogsløfte, til egen (skattemæssig) fordel. Mere indirekte genfindes tendensen til snyd i de hyppige påmindelser til danske gejstlige eller pavelige legater om at være på vagt over for ethvert forsøg på svindel med løfterne.⁴⁸

De timelige privilegier var dog ikke de eneste, der blev korsfarerne til del – og bestemt heller ikke de vigtigste, skønt det ovenstående vidner om en vis »skattetænkning« i relation til korstogsløfter. Af langt større vigtighed var de åndelige privilegier, der knyttede sig til korstogsløfterne. En del tekster – ikke mindst fra det dansk-baltiske område – viser, at løfter om aflad var af stor vigtighed, når den enkelte skulle afgøre, hvorvidt han ville tage korset eller ej. Henrik af Letland beretter f.eks., hvorledes tyske korsfarere i 1208 lod sig overtale til at forlænge deres ophold i Livland, da biskoppen lovede dem større aflad og evigt liv (... *maiolem indulgenciam et vitam... eternam*).⁴⁹ Det baltiske område var på ingen

⁴⁵ Brundage (1969), s. 136. Eksemplet er hentet fra 1273.

⁴⁶ Tyerman (1998), s. 59f. Ét år var det almindelige i Frankrig, hvorimod Engelske »hjemmeblevne« korsfarere kunne regne med beskyttelse i hele tre år.

⁴⁷ DD 1:7 nr. 6.

⁴⁸ Se f.eks. Honorius brev til grev Albert fra 1217, hvor paven udtrykkeligt pålægger to navngivne gejstlige at se til, at ingen svindler med den bevilgede ændring af korstogsløfterne. DD 1:5 nr. 101. Se også det senere brev fra Honorius til sin legat Gregorius i 1221, hvor han også slutter brevet med en formaning om at sørge for, at ingen får held til at svindle sig ud af et løfte. DD 1:5 nr. 186.

⁴⁹ Heinrich von Lettland (Heinrici), *Livländische Chronik*, overs. Albert Bauer, Darm-

måde ringere stillet end det Hellige Land, hvad angår aflad. Allerede i 1170'erne var korstogene i Østersøregionen blevet sidestillet med korstogene til det Hellige Land, hvad angår størrelsen af den tildelte aflad. Det fremgår særlig af ét brev fra Pave Alexander 3. sendt til danskerne i anledning af et tidligt missionsforsøg i Estland.⁵⁰

Hvor størrelsen af afladen under Pave Alexander 3. var fastsat til ét års aflad for en Jerusalemsfarer (og dermed tilsvarende for den, der drog til Baltikum), så var løftet om aflad senest under pave Innocens 3. blevet øget til en fuldstændig (i.e. *plenar*) aflad for samme rejser. At det forholdt sig sådan, fremgår med al tydelighed af de pavelige tekster fra 1213 og 1215, hvori Innocens for det første lover fuld aflad til enhver, der selv drager af sted til Jerusalem. For det andet lover han også fuld aflad til dem, der betaler en anden for at drage af sted på deres vegne. Og endelig for det tredje vil enhver, der giver en del af sit gods, få del i afladen (i.e. partiel aflad) »... efter omfanget af deres kærlige og hengivne hjælp...«.⁵¹

For det baltiske område findes flere tekster, der bekræfter en tilsvarende tildeling af aflad til korsfarerne i dette område. Allerede i det tidligste brev fra pave Innocens 3. vedr. Livland (1199) lover han en eftergivelse af synd for dem, der drager af sted, hvilket bekræftes i senere breve.⁵² I 1218 forsikrer pave Honorius i et brev til Anders Sunesen, at livlandsfarernes syndstilgivelse (altså aflad) skam er den samme som den, der gives Jerusalemsfarerne.⁵³ Og så tidligt som 1200 havde den da nyudnævnte biskop Albert af Livland ifølge Henrik af Letland forsikret den tyske konge, Philip af Schwaben, om, at de, der drog til Livland som korsfarere, foruden den pavelige beskyttelse også erhvervede sig fuld aflad, ganske som de, der drog til Jerusalem.⁵⁴ Korsfarerne i det baltiske område kunne altså faktisk forvente at få del i den samme fuldstændige aflad, som de der drog til det Hellige Land. Endvidere synes Innocens' forordninger om hel eller delvis aflad til dem, der sendte stedfortrædere, også at have været gældende i Baltikum.⁵⁵

Dermed var det måske vigtigste incitament til at drage til Estland eller

stadt 1959, XI,9. Det skal dog nævnes, at det af samme beretning faktisk fremgår, at et ikke ubetydeligt antal af korsfarerne ved samme lejlighed kun lod sig overtale til at forblive i landet, fordi de til gengæld fik betaling for ulejligheden i form af klingende mønt – og det var vel at mærke ud over løfterne om aflad.

⁵⁰ DD 1:3 nr. 27.

⁵¹ Vedr. Alexander, se DD 1:3 nr. 27. Omkring Innocens, se DD 1:5 nr. 29.

⁵² DD 1:3 nr. 254. Se f.eks. også DD 1:5 nr. 61.

⁵³ DD 1:5 nr. 142.

⁵⁴ *Heinrici* III,2.

⁵⁵ DD 1:5 nr. 61, og igen i DD 1:5 nr. 142.

Livland på plads – løftet om fuldstændig aflad til den, der personlig drog af sted. Afladen har således givetvis været den væsentligste begrundelse for mange til at tage korset og aflægge et løfte om korstog.⁵⁶

Korstogsløfternes varighed i tid i forhold til korsfarernes privilegier

Korsfarerne var selvfølgelig ikke bundet ubegrænset af deres løfter. Derimod var de forpligtet til inden for et bestemt tidsrum at gennemføre deres lovede rejse for så igen at kunne vende hjem. Henrik af Letland forudsætter f.eks. i sin beretning, at korstogsløftet var opfyldt i det øjeblik, korsfarerne gik om bord i de skibe, der skulle bringe dem tilbage til Tyskland, efter de havde tilbragt en tid i Livland. Samtidig tales der flere steder i krøniken om et »pilgrimsår« som det tidsrum, korsfarerne gennem deres løfter havde forpligtet sig til at yde tjeneste for Kristus og de betrængte menigheder i Livland.⁵⁷ Heri svarer Henriks oplysninger ganske godt til de pavelige tekster fra henholdsvis 1213 og 1215, hvor Innocens kaldte til korstog imod de vantro i det Hellige Land. Blot er der mellem Henrik og de pavelige tekster en forskel i det mål af tid, som korsfarerne var forpligtet til at yde tjeneste i. Innocens understreger, at korstogsløfter vedrørende det Hellige Land skulle gælde tre år. Samme tidshorisont forlanges af dem, der af den ene eller anden grund ikke selv kunne begive sig af sted, men i stedet valgte at udruste en eller flere stedfortrædere. Også de skulle sørge for, at stedfortræderen havde tilstrækkelig med udrustning og penge til at kunne gennemføre et treårigt togt til det Hellige Land. Korstogsløfterne havde altså en begrænsning i tid, der relaterede sig til det geografiske område, som korsfarerne havde valgt. Dette bekræftes yderligere af Innocens' omtale af korstogene på den Iberiske halvø og i Sydfrankrig i *Quia maior*. Her siges det eksplicit, at de pavelige løfter om aflad, knyttet til de respektive områder, kun var gyldige i en begrænset tid og nu blev tilbagekaldt, for at man kunne koncentrere kræfterne om befrielsen af det Hellige Land.⁵⁸ Man kan på baggrund af disse oplysninger antage, at korstogsløfter i lighed med løfterne om aflad normalt har haft en form for tidsbegrænsning – hvad enten den nu var tre år eller kun ét. Sammenholdes de pavelige tekster og Henriks oplysninger med det danske materiale, kan det konstateres, at ingen af kilderne umiddelbart synes at af-

⁵⁶ Se f.eks. Villads Jensen, *Temaer i korstogshistorien* (2000).

⁵⁷ F.eks. *Henrici XI*,8.

⁵⁸ Kun spaniere og provençalere fik tilladelse til fortsat at opretholde den pavelige aflad. DD 1:5 nr. 29.

sløre, hvor længe danske korsfarere var bundne af deres løfter. Eneste undtagelse er pave Gregor 9.s brev til sin legat Vilhelm af Modena fra 1236.⁵⁹ Heraf fremgår det, at Gregor tilkendte korsfarerne i Livland den samme aflad, som blev givet til dem, der rejste til det Hellige Land – dog kun på betingelse af at korsfarerne opholdt sig mindst ét år i Livland. Det er overvejende sandsynligt, at Gregor her henviser til det samme »pilgrimsår«, som også Henrik af Letland refererede til i sin fremstilling. Man kan indvende, at Gregor i dette brev tænker særlig på tyske korsfarere, da det udtrykkeligt fremgår af brevet, at Vilhelm skal prædike korstog i en række navngivne nordtyske stifter, og altså ikke har med danske pilgrimme at gøre. De kan følgelig have fulgt en anden rytme. Herimod taler dog det faktum, at det danske interesseområde Estland nævnes eksplicit som et af de områder, der havde brug for pilgrimmernes hjælp. Det forekommer derfor overvejende sandsynligt, at også de danske korsfarere efter Estlands erobring i 1219 har taget ophold i området i henved et år, før de vendte tilbage igen. Derved har de fulgt den for regionen vanlige rytme i tilstrømningen af korsfarere, der i høj grad også var knyttet til den sæsonbestemte sejlads i Østersøen. Endelig siger Henrik af Letland direkte i sin krønike, at nogle af den danske konges mænd blev i Reval et år efter sejren over det estiske hæropbud i 1219 for at fortsætte erobringerne og missionen i området.⁶⁰

Korstogsprivilegier i konfliktsituationer

Ud over den individuelle tildeling af korstogsprivilegier til dem, der personligt tog korset, viser kilderne, at også udvalgte grupper og institutioner fik del i visse af disse pavelige privilegier. Her tænkes særlig på befolkningerne i de udskibningshavne, der i udstrakt grad blev benyttet af korsfarere på deres rejser til og fra korsfarerområderne – først og fremmest i Middelhavsområdet, men også langs Østersøens kyster, hvorfra der er overleveret særlige pavelige beskyttelsesbreve.⁶¹ Den enkelte korsfarer og de udvalgte grupper og institutioner havde naturligvis del i den særlige pavelige beskyttelse qua deres direkte eller indirekte engagement i korstogene. Ingen kunne ustraffet krænke disse enkeltpersoner, grupper eller institutioner uden samtidig at pådrage sig pavens vrede og kirkens straf, hvilket i værste fald kunne betyde bandlysning af

⁵⁹ DD 1:6 nr. 214.

⁶⁰ *Heinrici* XXIII,2.

⁶¹ Carsten Selch Jensen, *Urban Life and the Crusades in Northern Germany and the Baltic Lands in the Early Thirteenth Century, Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150-1500*, red. Alan V. Murray. Ashgate 2001, s. 75-94.

de formastelige. Det var i det mindste intentionerne bag det pavelige løfte om beskyttelse. I praksis kunne den pavelige beskyttelse imidlertid føre til uforudsete og ganske komplicerede forviklinger og sammenstød af interesser, når der fra tid til anden opstod konflikter imellem to parter, der hver for sig kunne påberåbe sig en sådan pavelig beskyttelse. Eller hvor i det mindste den ene part havde del i den pavelige beskyttelse, uden at det var den anden part bekendt.

Der er i det danske materiale flere eksempler på sådanne konfliktsituationer. To af disse eksempler har begge Valdemar som (ufrivillig) hovedperson. For det første grev Henriks tilfangetagelse af kongen i 1223, og for det andet Valdemars konflikt med Lybæk i 1219-20 og 1234-35.

Kong Valdemar var i 1223 med sin søn blevet taget til fange af en af sine egne vasaller, den tyske grev Henrik af Schwerin. Overfaldet fandt sted i maj måned, da kongen under en jagtudflugt opholdt sig på Lyø. Fangerne blev straks ført til en borg, der lå inden for det tyske riges grænser.⁶² I oktober samme år blandede pave Honorius sig i sagen. I et brev stilet direkte til grev Henrik fordømte Honorius indledningsvis den skændselsdåd, det var for en vasal at overfalde sin herre og derigennem tilsidesætte troskabseden imellem de to.⁶³ Ved sin fremgangsmåde havde Henrik ifølge paven tilsmudset sin egen ære og gjort sig skyldig i en alvorlig skændselsgerning, der kun lod sig aftvætte gennem øjeblikkelig bod.

Det er vel næppe kommet helt bag på grev Henrik, at han i stærke vendinger anklagedes for at have brudt sit troskabsløfte over for den tilfangetagne konge. Det var kun, hvad han kunne forvente. Mere overraskende for Henrik var det måske nok, at de hårde ord kom fra paven – og så relativt hurtigt efter overfaldet på kongen. Årsagen til denne hurtige reaktion fra pavens side fik Henrik imidlertid allerede i brevets anden del, hvor det vel er gået op for ham, at han havde stukket hånden i en hvepsere. Valdemar havde jo som allerede nævnt i al hemmelighed aflagt et løfte om at ville drage på korstog – tilmed på opfordring af paven selv, hvis vi skal tro Honorius.⁶⁴ Henrik havde altså ikke alene brudt sin troskabsed, men også lagt hånd på en korsfarer, der stod under pavens beskyttelse. Derved havde han, med Honorius' ord, ikke blot krænket sin konge og herre, men også Gud selv og hele kirken på det alvorligste. En sådan krænkelse kunne paven selvsagt ikke sidde

⁶² Gyldendals Danmarkshistorie, bd. 1, s. 384.

⁶³ DD 1:6 nr. 221.

⁶⁴ DD 1:6 nr. 222.

overhørig. Han gav derfor i brevet Henrik én måned til at frigive kongen og dennes søn. Skete det ikke, ville Honorius give ærkebiskop Engelbertus af Köln ordre til at bandlyse greven samt alle dem, der fortsat støttede ham. Bandlysningen skulle forkyndes under klokkeringning og med tændte lys på alle søn- og helligdage de steder, hvor ærkebiskoppen måtte finde det passende.⁶⁵ Af et omtrent samtidigt brev sendt fra pavehoffet til ærkebiskoppen i Köln fremgår det, at der ud over bandlysningen også skulle lægges et interdikt over det stift, hvor kongen blev holdt fanget. Alle sakramentale handlinger skulle standses – særlig højtideligheder i forbindelse med begravelser skulle indstilles.⁶⁶ Det eneste, som Honorius tillader Engelbertus at gennemføre, er dåben af småbørn og muligvis salvingen af de døende.

Honorius satte altså ganske meget ind på at tvinge grev Henrik til at frigive sine kongelige fanger med en klar henvisning til, at kongen qua sit korstogsløfte stod under pavens særlige beskyttelse. I brevet til Engelbertus kom Honorius nærmere ind på, hvad Valdemar egentlig havde lovet. Han havde på pavens opfordring aflagt et hemmeligt løfte om selv at ville drage til det Hellige Land. Blev han forhindret, ville han sende sin søn i stedet. Kunne han heller ikke, da skulle 100 eller i det mindste 50 riddere sendes i deres sted.⁶⁷ Valdemars løfte kan i pavens gengivelse forekomme noget luftigt og temmelig ukonkret – kongen kom jo rent faktisk aldrig til det Hellige Land.⁶⁸ Ikke desto mindre var løftet konkret nok til, at Honorius mente, at han burde gribe ind til fordel for den tilfangetagne og dermed krænkede korsfarer.

Pavens indgriben fik dog tilsyneladende ikke den store effekt, da Valdemar først blev løsladt efter tre år i tysk fangeskab. I det konkrete tilfælde var de nationale og regionale kræfter imod kongens frigivelse altså større og stærkere end den pavelige trussel om bandlysning og interdikt.

Der er i kilderne imidlertid også eksempler på, at Kong Valdemar selv forbrød sig mod den særlige pavelige beskyttelse af korsfarere. Det drejer sig om kongens konflikt med Lybæk. Både før og efter sin tilfange-tagelse havde Valdemar alvorlige sammenstød med lybækkerne i forsøget på at gennemtvinge sin vilje over for byens råd og i et videre perspektiv konsolidere sin magt i området. Allerede i 1219 efter det danske angreb på Estland forsøgte Valdemar at tvinge den tyske biskop Albert

⁶⁵ DD 1:6 nr. 221.

⁶⁶ DD 1:6 nr. 222.

⁶⁷ DD 1:6 nr. 222.

⁶⁸ Kurt Villads Jensen, *Pavelig korstogspolitik og Skandinavien*. Upubliceret paper fra konference i Rom januar 1999.

af Riga til underkastelse gennem en blokade af Lybæks havn.⁶⁹ På den måde hindrede kongen de mange tyske korsfarere i at nå frem til Livland og svækkede dermed i betydelig grad bisp Alberts mulighed for at modsætte sig det danske krav om overherredømmet i Estland. Ved at rette dette angreb mod Lybæk og de derværende korsfarere krænkede kongen imidlertid en lang række personer, der individuelt eller som gruppe betragtet stod under pavens beskyttelse. Først og fremmest de korsfarere, der var på vej mod Riga i Livland og nu blev hindret af den danske blokade. Dertil kom også de almindelige indbyggere i Lybæk samt selve havnen i byen, der qua dens store betydning som udskibningshavn for korstogene mod Livland sandsynligvis også stod under pavens særlige beskyttelse. Ganske som det i øvrigt synes at have været tilfældet med visse Middelhavsbyer i Innocens' buller fra 1213 og 1215.⁷⁰ Paven måtte derfor skride ind over for Valdemar, da det kom ham for øre, at kongen havde blokeret Lybæks havn. I oktober 1219 skrev Honorius derfor et første brev til Kong Valdemar og bød ham genåbne havnen og ikke hindre pilgrimmene i deres rejse til Livland.⁷¹ Pavens første anmodning var imidlertid forgæves, da kongen fortsatte blokaden. Året efter – i april 1220 – skrev Honorius så sit andet brev i sagen.⁷² Var det første brev mildt i sin form, var tonen nu væsentlig skarpere. Kongen burde ikke stræbe efter denne verdens forgængelige værdier på bekostning af den himmelske salighed og frelse. Og det var just, hvad han var i færd med, mente Honorius. I sin stræben efter magt tilsidesatte Valdemar ganske Guds vilje ved at hindre korsfarerne i at komme de nyomvendte i Livland til undsætning.

Hvad der herefter konkret skete, er ikke ganske klart, men tilsyneladende hævdede kongen kort efter blokaden af havnen – dog først efter at bisp Albert havde bøjet sig for den danske konge og anerkendt dens overhøjhed i Estland.⁷³ Nok antyder Henrik af Letland, at hverken den tyske kejser eller paven gjorde nogen stor indsats i sagen til fordel for Albert, der måtte søge at forlige sig med kongen på egen hånd. Men pavebrevene dokumenterer alligevel, at Honorius faktisk havde været inde i billedet på et tidligt tidspunkt, skønt han ikke synes at have kunnet (eller villet) forhindre Alberts de facto nederlag til kongen.

Konflikten mellem den danske konge og Lybæk brød imidlertid ud igen nogle år senere. Under og efter kongens tilfangetagelse var Valde-

⁶⁹ *Heinrici* XXIV,4. Selch Jensen (2000).

⁷⁰ Selch Jensen, *Urban Life* (2001).

⁷¹ DD 1:5 nr. 159.

⁷² DD 1:5 nr. 169.

⁷³ *Heinrici* XXIV,4 linie 25ff.

mars erobringer i de tyske områder begyndt at falde fra. Lybæk valgte f.eks. at løsrive sig og fik status af fri rigsstad og var som sådan kun underlagt den tyske kejser. Da Valdemar i 1227 med militær magt forsøgte at tvinge byen til underkastelse, mislykkedes det, og kongen led nederlag. Han tyede derfor til andre midler og søgte endnu engang at tvinge byen i knæ gennem en blokade af floden Trave. Spørgsmålet er, hvornår denne blokade fandt sted. Sikkert er det, at blokaden var en realitet i sensommeren 1234.⁷⁴ Hvis det pavelige kancelli skal have haft tid til at reagere på et nødråb fra Lybæk og byens allierede, kan blokaden næppe være blevet sat i værk senere end juli samme år. Og mere sandsynligt er det nok, at kongen allerede spærrede havnen hen på foråret 1234 omkring det tidspunkt, hvor man normalt begyndte udskibningen af korsfarere til Livland. Til støtte for den antagelse findes der to breve fra Gregor 9. – begge fra februar 1234. Det ene blev sendt til indbyggerne i Lybæk og det andet til biskoppen af Ratzeburg samt to gejstlige i selve Lybæk. I begge brevene omtales blokaden som en trussel, der endnu ikke er blevet en realitet.⁷⁵ Den danske konge nævnes heller ikke ved navn i disse to tidlige breve, hvilket ligeledes synes at pege på, at han på dette tidlige tidspunkt endnu ikke havde blokeret floden.

Indholdet i de to breve er dog ganske interessant, for så vidt som det første, stilet til indbyggerne i Lybæk, er en forsikring om, at de står under Gregors særlige beskyttelse på grund af havnens vitale betydning for udskibningen af korsfarere. Det andet brev indeholder en formaning til biskoppen i Ratzeburg om ufortrødent at skride ind over for enhver, der måtte krænke den pavelige beskyttelse af Lybæk. Brevene er formodentlig foranlediget af Valdemars landgang i området året forinden. Nogle årbøger angiver nemlig, at den danske konge allerede i 1233 landsatte tropper i relativ nærhed af Lybæk.⁷⁶ Det har givetvis udløst bekymring både blandt lybækkerne og deres allierede, inkl. de livlandske Sværdriddere og biskoppen af Riga, der med god grund igen har følt sig truet ved udsigten til en ny blokade. Formodentlig har de derfor straks henvendt sig til paven.

Konkret spærrede Valdemar Trave på et tidspunkt mellem februar og august ved at sænke nogle skibe i flodmundingen, hvorved al trafik til og fra Lybæks havn måtte indstilles.⁷⁷ Noget tyder på, at kongen også lod opføre to mindre borge – en på hver side af flodmundingen.⁷⁸

⁷⁴ DD 1:6 nr. 183.

⁷⁵ DD 1:6 nr. 173 og 174.

⁷⁶ DRB 1:6 nr. 170, (note 1).

⁷⁷ DD 1:6 nr. 183.

⁷⁸ DRB 1:6 nr. 170, (note 1).

Valdemar satte sig dog dermed igen i en noget prækær situation. De indesluttede korsfarere var naturligvis under pavens beskyttelse og måtte følgelig ikke krænkes ved, at man hindrede deres afrejse til Livland.⁷⁹ Dette forhold var kongen udmærket klar over, men den konkrete sag kompliceres yderligere gennem den særlige og direkte beskyttelse, som hele byen havde opnået qua dens status som en særlig vigtig udskibningshavn for korsfarere til Livland. Dermed havde kongen i dobbelt forstand forbrudt sig mod kirken. Det pavelige brev, dateret 30. august 1234, er da også Gregors umiddelbare reaktion på kongens overgreb. I brevet pålægges tre gejstlige i Halberstadt at se til, at kongen straks opgiver denne utilstedelige krænkelse af lybækkerne og de derværende korsfarere. Interessant nok henvender Gregor sig nu til gejstlige i Halberstadt og ikke til biskoppen i Ratzeburg og de to gejstlige i Lybæk, som han ellers havde henvendt sig til i sit februar-brev. I det tidlige brev havde han endda specificeret, at beskyttelsen (og dermed de nævnte gejstliges pligt til at skride ind) skulle gælde i syv år.⁸⁰ Der er altså ikke tale om, at biskoppens og de lybske gejstliges mandat var udløbet. Snarere er der tale om, at bispen og de to lybækkere ikke har været helt så ivrige efter at lægge sig ud med den danske konge, der jo med sine tropper var væsentlig nærmere byen, end paven var det. Gregor havde erkendt dette (selv om han ironiserer over deres umådelig store frygt for kongen) og henvendte sig nu i stedet til de tre gejstlige i Halberstadt. De skulle straks skride ind over for kongen og mane ham til at opgive blokaden af havnen. Skete dette ikke, skulle de bandlyse kongen og alle, der understøttede ham. Ethvert område, som kongen og hoffet opholdt sig i, skulle tilmed rammes af interdikt. Så vidt er der intet bemærkelsesværdigt i brevet fra Gregor. Der er imidlertid interessant, at paven fortsætter brevet med at sige, at de indespærrede korsfarere i Lybæk om nødvendigt selv måtte gennemtvinge en åbning af havnen med magt – hvis det vel og mærke var så langt, man var nødt til at gå i bestræbelserne på at tvinge Valdemar til at hæve blokaden. I teksten hedder det »... *peregrinis nichilominus ad eiusdem portus apertionem sicut necesse fuerit animatis*«. ⁸¹ Det må opfattes som en pavelig tilladelse til at bruge de korsfarere, der opholdt sig i Lybæk til et angreb på Valdemar og belejringshæren for om nødvendigt at gennemtvinge en åbning af

⁷⁹ Udtrykket »korsfarere« modsvare her den latinske teksts »peregrini«, der i DRB oversættes med »pilgrimme« på trods af, at det klart fremgår af sammenhængen, at der faktisk er tale om korsfarere på vej til Livland. DD/DRB 1:6 nr. 183. Peregrini var en hyppigt brugt term for korsfarere i middelalderen jvf. Brundage (1969), s. 10.

⁸⁰ DD 1:6 nr. 174.

⁸¹ DD 1:6 nr. 183, linie 21f.

havnen. Paven accepterede altså, at korsfarere i yderste konsekvens kæmpede mod andre korsfarere (formelt set var Valdemar jo stadig korsfarer, da han ikke synes at have indløst, ombyttet eller opfyldt sit tidligere aflagte løfte), hvis det kunne sikre, at havnen blev åbnet og den yderst vigtige rute mod øst genetableret.

Der var altså i dette pavelige brev lagt op til et ganske kompliceret og indviklet sagsforløb, der meget vel kunne ende i et militært sammenstød. Sagen endte dog trods alt langt mindeligere. Den 10. marts 1235 udstedte Gregor et brev til ærkebiskoppen af Hamborg-Bremen, hvori han befalede denne at indstille al videre retsforfølgelse af den danske konge. Valdemar havde nemlig meddelt paven, at blokaden af Lybæks havn var ophævet.⁸² Da der samtidig synes at have været nogle formelle problemer omkring udstedelsen af august-brevet fra 1234 og de dér anførte trusler om bandlysning og interdikt, der satte spørgsmålstegn ved brevets gyldighed, anslog Gregor i det nye brev en langt mere forsonlig tone og valgte at se helt bort fra august-brevet.⁸³ Dermed var det ikke kommet til åben konflikt imellem de tyske og danske korsfarere – skønt situationen omkring Lybæk i sommeren og efteråret 1234 nok synes at have været anspændt.

Afløsning af korstogsløfter blandt danske korsfarere

I den korte oversigt over hovedtendenserne i den pavelige korstogspolitik i begyndelsen af 1200-tallet fremgik det, at afløsning af korstogsløfter, samt andre ændringer af allerede aflagte løfter, var en helt central og afgørende del af Innocens' forsøg på at kalde den vesterlandske kirke til omvendelse og bod gennem en befrielse af det Hellige Land. For ikke at lade de mange i stikken, der ikke havde fysiske eller økonomiske muligheder for en korstogsdeltagelse, tillod Innocens, at man afløste sit løfte, hvis gode grunde talte herfor. Der var tale om en ganske betydelig åbning i forhold til tidligere tiders praksis på området, uden det dog af den grund bør opfattes som en total liberalisering af kirkens omgang med korstogsløfterne. Om den enkelte kunne ændre sit løfte, afhang stadig af en konkret vurdering, foretaget af de ansvarlige kirkelige myndigheder. Det var deres opgave at afgøre, hvorvidt personen nu vitterlig også var uegnet og ude af stand til at opfylde sit løfte i dets oprindelige form. Kilderne har derfor gentagne opfordrin-

⁸² DD 1:6 nr. 207.

⁸³ I indledningen til august-brevet fra 1234 i DD har Skyum-Nielsen som udgiver indgående redegjort for spørgsmålet om dets gyldighed. Se derfor nærmere i DD 1:6 nr. 183, s. 231.

ger til f.eks. biskopper om ikke at lade sig snyde af personer, der af den ene eller anden grund forsøger at løbe fra et løfte, skønt de på alle måder er egnede til at drage af sted.⁸⁴ Mere konkret tales der i *Quia maior* om muligheden for at »... forandre, afløse eller udskyde...« korstogsløfterne (*votum ipsum... commutari, aut redimi, vel differrri*), når tvingende grunde talte for det – om det nu var af nød, eller fordi der gennem en ændring af et løfte kunne opnås et bedre gode, lades åbent. En egentlig afløsning af løftet gennem f.eks. en passende almisse var dermed blot en af de mulige løsninger, som kirken tilbød på baggrund af de pavelige tekster fra 1213/1215. En udskydelse af løfterne var en anden mulighed. Her tænkes der vel primært på den overordnede koordinering, hvor de mange korsfarere helst skulle samles i et fælles kraftfuldt angreb på det Hellige Land. Da kunne det være nyttigt, at løfterne ikke skulle indfries øjeblikkeligt efter aflæggelsen, men derimod kunne udskydes til det tidspunkt, hvor paven faktisk proklamerede korstoget. Det er i den forbindelse betegnende, at der jo ikke umiddelbart fulgte noget korstog efter bullen i 1213, men derimod først i 1217.⁸⁵ Endelig for det tredje kunne løfterne forandres i den forstand, at et løfte til det Hellige Land om nødvendigt kunne ændres til at gælde et korstog mod en anden geografisk lokalitet, f.eks. Livland, jvf. grev Alberts henvendelse til Honorius 3. i 1217.

Grev Albert var langtfra den eneste, der benyttede sig af muligheden for at ændre (afløse, udskyde eller ombytte) et aflagt løfte. De danske kilder har ganske mange eksempler på en sådan praksis, hvilket vidner om en klar bevidsthed om kirkens praksis på området blandt de danske korsfarere in spe. Allerede inden korstogsbullen og koncilsbeslutningerne fra 1213 og 1215 findes der et eksempel på, at Innocens tillod korsfarerne fra de nordtyske og danske områder at ændre én gang afgivne løfter om at ville drage til det Hellige Land til i stedet at gælde korstog til Livland. Det drejer sig om den førnævnte korstogsbulle for Livland fra 1199.⁸⁶ For at komme de nyomvendte livlændere til hjælp og med løfte om deres synders forladelse tilstår Innocens ved dette brev alle i Sachsen, Westfalen og det Nordelbiske område at ændre deres korstogsløfter og drage til Livland.⁸⁷ Samtidig tager paven korsfarerne i sin beskyttelse. En omtrent enslydende tilladelse giver Innocens i 1204 til korsfarerne i ærkestiftet Hamborg-Bremen.⁸⁸ Her er det dog i min-

⁸⁴ F.eks. DD 1:5 nr. 186.

⁸⁵ I 1217 angreb korsfarerne Damiette i Ægypten. Mayer (1995), s. 188ff.

⁸⁶ DD 1:3 nr. 254. Året 1198 angives i DD/DRB også som en mulighed.

⁸⁷ Formodentlig tænker Innocens her på Danmark.

⁸⁸ Est. Liv Urkb. bd 1, nr. XIV.

dre grad forsvaret af de nyomvendte, der er i centrum, og mere den enkelte korsfarers personlige egnethed til en rejse til det Hellige Land. Enhver korsfarer, der ikke har sin fulde kraft eller er svækket af alder, kan afløse sit løfte ved at rejse til Livland.

Begge disse to kilder er altså udstedt før 1213, hvor den mere generelle tilladelse til ændringer af løfterne proklameredes for første gang som en naturlig følge af Innocens' reformprogram. Den pavelige tilladelse til at ændre aflagte løfter må altså på dette tidlige tidspunkt opfattes som specifikt rettet mod det baltiske område for konkret at hjælpe de betrængte menigheder dér. Livlands anden missionsbiskop, Bertold, var netop blevet dræbt i et hedensk angreb på de kristne.⁸⁹ Det var derfor yderst påkrævet med assistance i form af et korstog til området, hvis den unge livlandske kirke og dens nyomvendte menighed skulle reddes. Det er formodentlig grunden til, at Innocens gav sin tilladelse til disse ændringer allerede i 1199. Brevet fra 1204, rettet til de kristne i Hamborg-Bremen, har formodentlig en lignende tilblivelseshistorie, idet biskop Albert (Bertolds efterfølger) stod blandt modtagerne af brevet. En direkte appel fra Albert til Innocens om hjælp til kirken i Livland havde tilsyneladende båret frugt i form af dette pavelige brev. Brevet er, foruden tilladelsen til korsfarerne om at måtte ændre deres løfter, også en bekræftelse på Alberts udnævnelse til biskop i Livland, samt en tilladelse til at han måtte prædike korstog i ethvert sogn i ærkestiftet Hamborg-Bremen – også selv om det konkrete område skulle være ramt af interdikt.

Der synes i det danske materiale ikke at være andre eksempler på ændrede korstogsløfter før efter Innocens' proklamationer i 1213 og 1215. Næste eksempel er Honorius 3.s tilladelse til at lade ti af Alberts mænd ændre deres løfte i 1217.⁹⁰ Ganske kort tid efter dette brev (formodentlig få dage senere), meddelte Honorius i et brev ærkebiskop Anders Sunesen, at han overdrog ham fuld myndighed i en række sager, herunder også retten til at ændre korstogsløfter. Myndigheden gjaldt for ærkesæderne Lund og Uppsala.⁹¹ FølgEBrevet sendt til den svenske ærkebiskop Valerius m.fl. oplyser mere konkret, at der tænkes på de korsfarere, der ganske vist havde taget korset, men som dog på grund af deres almene tilstand eller økonomiske kår var ude af stand til

⁸⁹ Selch Jensen (2000), s. 70.

⁹⁰ DD 1:5 nr. 101. Se i øvrigt det indledende afsnit i denne artikel.

⁹¹ DD 1:5 nr. 111. I et brev til ærkebiskop Valerius af Uppsala og de svenske og danske biskopper, dateret 1. februar 1217, informerer han dem om den myndighed, der nu er overdraget ærkebiskop Anders Sunesen. Følgelig kan pavens brev til Anders Sunesen dateres til omtrent samme tidspunkt. DD 1:5 nr. 112.

at gennemføre en rejse til det Hellige Land. De kunne nu af ærkebiskop Anders Sunesen få tilladelse til at ændre deres løfte.⁹²

Ovenstående er eksempler på en række tilfælde, hvor enten paven selv eller en af ham bemyndiget person kunne forandre (*commutari*) et aflagt løfte. Men også afløsning (*redimi*) af korstogsløfter forekommer i det danske materiale. Her tænkes der på korstogsløfter, der blev aflagt af personer, der under ingen omstændigheder ville kunne opfylde deres løfte, enten de nu var for fattige, for gamle, for unge (børn!) eller evt. for syge. Som det fremgik af indledningen, havde Innocens i både 1213 og 1215 gjort sig store anstrengelser for også at inkludere disse på alle måder uegnede personer i korstogsbevægelsen og dermed i hele reformen af kirken. Meget omhyggeligt var det fra pavens side blevet skitseret, hvorledes disse korstogsløfter nu kunne afløses f.eks. gennem almisser. Mere konkret kunne man ifølge Innocens afløse sit korstogsløfte gennem udrustningen af én eller flere stedfortrædende korsfarere.⁹³ Var det ganske umuligt for den enkelte selv at udruste en stedfortræder, kunne flere personer slå sig sammen (evt. hele landsbyer eller byer) og på den vis udstyre en eller flere stedfortrædende korsfarere. Den åndelige fortjeneste ville, som allerede anført, nøje svare til størrelsen på den enkeltes almisse eller andel. Paven lovede altså ikke fuld aflad til dem, der »kun« havde en mindre andel i en stedfortrædende korsfarer – her måtte belønning svare til indsatsen.

Også i det danske materiale finder vi sådanne opfordringer til fattige og syge om at give almisser til hjælp for korstogene mod Livland. Fremgangsmåden findes f.eks. i Honorius' opfordring til ærkebiskop Anders Sunesen fra 1218 om at støtte biskop Christian i dennes missionsarbejde i Preussen. Her synes de fattige at kunne afløse deres korstogsløfte gennem en pengegave.⁹⁴ I et senere brev giver samme pave bemyndigelse til legaten Gregorius de Crescentio til at modtage afløsning fra de (mange) »... fattige, gamle, unge, svage og syge af begge køn«, der allerede havde aflagt et løfte, men reelt ikke ville kunne gennemføre en rejse.⁹⁵ De kunne, ganske som det blev meddelt Anders Sunesen få år tidligere, afløse deres løfte gennem udrustningen af stedfortrædere i et

⁹² DD 1:5 nr. 112.

⁹³ Jvf. *Quia maior* og *Ad liberandum*.

⁹⁴ DD 1:5 nr. 142. Honorius beder her ærkebispnen kalde gode gudfrygtige mænd til hjælp for missionsarbejdet i Preussen. Også de fattige og uformuende skal have denne opfordring. Begge grupper bør hjælpe biskop Christian, men det er ikke helt klart ud af sammenhængen, om Honorius også tænker sig, at begge grupper skal drage af sted. Mest sandsynligt er det vel de »gode mænd« (ridderne?), der bør drage af sted, og de øvrige afløse deres løfte gennem f.eks. en pengegave.

⁹⁵ DD 1:5 nr. 186.

omfang, der svarede til deres formåen. Også her ville den åndelige belønning (afladen) modsvare den hengivenhed, der kom til udtryk i almissernes størrelse. Det særlige ved dette brev er imidlertid, at der godt nok er tale om en afløsning af korstogsløfterne for dem, der ikke selv kunne drage af sted, men det synes dog ikke at være tanken, at afløsning skulle komme Livland til gode. Det er ganske klart det Hellige Land, der nævnes i teksten.⁹⁶

Et sidste eksempel på afløsning af korstogsløfter inden for den behandlede periode er fra 1236, hvor Gregor 9. pålægger sin legat Wilhelm af Modena at lade de fattige afløse deres løfter gennem almisser til gavn for bl.a. Estland.⁹⁷ Her er det baltiske område altså igen inde i billedet.

Dermed er der i det materiale, der vedrører Danmark, adskillige eksempler på, at også danske (og nordtyske) korsfarere i vid udstrækning benyttede sig af muligheden for at ændre eller afløse et aflagt korstogsløfte. Særlig hyppige var ændringer af de løfter, der oprindeligt var aflagt til fordel for det Hellige Land – de kunne nu med pavens tilladelse ændres til i stedet at gælde rejser til Estland og Livland, der som korstogsområde i særlig grad havde danskernes interesse og opmærksomhed. Dermed kom Innocens' ændrede korstogspolitik i høj grad til at præge de baltiske korstog, i den forstand at mange korsfarere må have valgt Livland som deres destination frem for det Hellige Land. Fattigfolk, syge og gamle kunne også benytte sig af muligheden for afløsning af korstogsløfter gennem almisser, eller eventuelt gennem udrustning af et passende antal stedfortrædende korsfarere. Dermed blev de reelt også en del af hele korstogsbevægelsen som ønsket af Innocens.

På dette punkt synes de danske korsfarere altså til fulde at have antaget den pavelige korstogspolitik, som den kom til udtryk i teksterne fra 1213 og 1215. Dermed viser de specifikke pavebreve til danske korsfarere med al tydelighed, at tankerne i de generelle pavebreve faktisk blev omsat i praksis og havde stor indvirkning på hele korstogsbevægelsen.

Danmark og Baltikum – nogle afsluttende betragtninger om centrum eller periferi i den europæiske korstogsbevægelse

På baggrund af det danske kildemateriale, der har ligget til grund for nærværende undersøgelse, kan det konkluderes, at den ændrede pave-

⁹⁶ Brevet afsluttes i øvrigt med en advarsel til legaten om ikke at lade sig tage ved næsen af folk, der uberettiget forsøger, at afløse deres løfte, frem for selv at drage af sted.

⁹⁷ DD 1:6 nr. 214.

lige korstogs politik hurtigt slog igennem i Skandinavien og Baltikum i løbet af de første årtier af 1200-tallet. Det gælder ikke mindst de særlige korstogsprivilegier af både timelig og åndelig karakter, der blev stillet korsfarerne i udsigt. Endvidere kan det sandsynliggøres, at de danske korsfarere rent tidsmæssigt bandt sig for de samme perioder som alle andre korsfarere i regionen – typisk et år, når togtet gik til det baltiske område, jf. Henrik af Letlands tale om et såkaldt »pilgrimsår« for det livlandske område.

Samtidig gav det danske materiale også en udmærket indsigt i korstogsprivilegiernes betydning i særlige konfliktsituationer, der inkluderede mindst én »privilegeret« person eller gruppe. Det var tydeligt, at paverne i de aktuelle situationer faktisk søgte at komme den eller de krænkede korsfarere til hjælp. Det er straks vanskeligere at gennemskue, hvorvidt pavens indblanding reelt fik nogen betydning i de konkrete sagsforløb. Kong Valdemar blev jo ikke frigivet i 1223, ligesom han selv først efter godt et halvt års blokade af Lybæks havn opgav sit forehavende i 1234. Det kan meget vel have været udsigten til at skulle kæmpe imod de tyske korsfarere, der gjorde udslaget, men sikkert er det ikke, og eftervises kan det endnu mindre. Samtidig havde han jo én gang tidligere med en vis succes blokeret den samme havn, nemlig da han i 1219-20 tvang den livlandske biskop Albert til underkastelse.

Endelig har undersøgelsen vist, at også nordtyske og danske korsfarere, der enten var syge, svage eller uformuende, med pavens tilladelse og gennem en ændring af deres korstogsløfter kunne vælge at drage til Livland frem for til det Hellige Land, eller helt afløse deres løfter gennem f.eks. erlæggelse af almisser eller udrustning af stedfortrædende korsfarere.

Et spørgsmål står imidlertid stadig åbent, nemlig forholdet imellem det Hellige Land og Baltikum som ligeværdige eller eventuelt indbyrdes underordnede målområder for korsfarerne. På baggrund af de foreliggende kilder kunne man umiddelbart fristes til at hævde, at hele det baltiske område blev betragtet som mindre krævende for korsfarerne end f.eks. en færd til det Hellige Land. Faktisk så overkommeligt, at aldrende og på anden måde svækkede korsfarere blev anbefalet at rejse mod øst snarere end mod syd-øst. Samme år som *Ad liberandum* blev udsendt, sendte Innocens som nævnt en opfordring til »... alle troende kristne i Danmarks rige...«, hvori det hed, at de danskere, der var ude af stand til at drage til Jerusalem, i stedet skulle komme det livlandske folk til undsætning.⁹⁸ Herved kunne kilden give indtryk af, at der i kors-

⁹⁸ DD 1:5 nr. 61.

togene til Livland var tale om noget mere overkommeligt end togterne til det Hellige Land. Innocens fortsatte da også sit brev med en nærmere redegørelse for, hvem han kunne tænke sig ville tage imod opfordringen. Det var de mennesker, der enten var legemligt svage eller uformuende i en sådan grad, at de var ude af stand til at finansiere en længere rejse til det Hellige Land. Disse mennesker, der egentlig måtte vige tilbage fra at tage korset, fik her pavens tilladelse og direkte opfordring til i stedet at rejse til Livland. Samtidig lovede paven, at de ville opnå forladelse for deres synder gennem deres rejse – altså aflad.

Inden man på den baggrund nedvurderer Baltikum i forhold til det Hellige Land, bør man dog bemærke, at denne tilsyneladende relative nedprioritering af de estiske og livlandske korstog fortrinsvis findes i kilder, der hører til i tiden omkring *Quia maior* og *Ad liberandum* (altså henholdsvis 1213 og 1215). Af indlysende grunde ønskede paven på det tidspunkt at nedtone de korstog, der ikke havde nogen direkte forbindelse med den stort anlagte befrielse af det Hellige Land, der skulle finde sted i 1217. Særlig da efter 4. korstogs noget pauvre og tragiske udfald i 1204, hvor korsfarerne aldrig nåede det Hellige Land, men i stedet belejrede og siden plyndrede Konstantinopel. Der er derfor ikke tale om en generel nedvurdering af de danske (og nordtyske) korsfareres indsats i det baltiske område, men blot en naturlig og politisk set fornuftig prioritering af det, der forekom Innocens vigtigere end alt andet frem mod 1217, nemlig befrielsen af det Hellige Land. En tilsvarende form for tidsbunden prioritering af korstogsområderne kendes også fra senere pavebreve. F.eks. tillader Innocens 4. i 1243, at den norske ærkebiskop lader Knut Jarl ændre sit korstogsløfte, fordi der i øjeblikket ikke er planer om et korstog til det Hellige Land. Knut Jarl er derfor fri til i stedet at understøtte den ungarske konge mod mongolerne eller indfri sit korstogsløfte med en pengegave til det Hellige Land.⁹⁹

Tænker man efter, viser der sig da også flere kilder blandt det danske materiale, hvor fremstillingen af korstogene i det baltiske område er andet og mere end »retrætejobs« for dem, der enten ikke orkede eller havde råd til at tage til Jerusalem. F.eks. Innocens' brev til Valdemar Sejr fra 1209, der tegner et helt andet billede af kampene i Livland – kampe der frem for alt var Gud velbehagelige.¹⁰⁰ Brevet er skrevet flere år før Innocens' forsøg på at samle alle kræfter i et endegyldigt slag mod de vantro i det Hellige Land. Desforuden var det henvendt til den stærkeste fyrste i området, der på det tidspunkt allerede havde underlagt sig

⁹⁹ Teksten findes i det norske diplomatarium, bind I s. 21, nr. 27.

¹⁰⁰ DD 1:4 nr. 162.

store dele af Nordtyskland og nu også agtede at indlemme Estland (og måske Livland) i sit rige. I brevet pristest »Danmarks berømmelige« konge for sin indsats, og paven fremhævede i særlig grad de anstrengelser og udgifter, Valdemar allerede havde påført sig »... optændt af nidkærhed for Guds lov«. ¹⁰¹ Samtidig opfordrede paven Valdemar til på ny at tage korset i kampen mod hedningerne. ¹⁰² I et følgebrev adresseret til alle kristne i Danmark opfordrede Innocens endvidere alle til at følge deres konge i dennes fromme fortsæt, at de i lighed med ham kunne erhverve sig deres synders forladelse. ¹⁰³ Her er der altså ikke tale om nogen nedvurdering af korstogene i det baltiske område, tværtimod.

Samme høje prioritering af de baltiske korstog findes også i kilder, der daterer sig til perioden efter 1213/1215. F.eks. et af pave Honorius 3.s breve til sin legat Gregorius de Crescentio alle dateret d. 4. januar 1221, hvori paven taler om personer, der havde dræbt gejstlige eller evt. hjulpet sådanne mordere til flugt efter deres udåd. ¹⁰⁴ Brevet er bemærkelsesværdigt, for så vidt som det drejer sig om en bemyndigelse til legaten om, på pavens vegne, at løse disse personer fra deres band, mod at de til gengæld indvilger i at tage korset og begive sig på korstog »i hine egne« (*in partibus illis* – i.e. Baltikum) for at kæmpe mod hedningerne. Korstog i det baltiske område fremstilles altså i brevet som en bodsbehandling, som selv de alvorligste forbrydere kan og bør påtage sig, når de gennem legatens uddelegerede myndighed er blevet løst fra deres band, mod til gengæld at drage på korstog. Brevet til Gregorius de Crescentio er altså yderligere et vidnesbyrd om, at 1200-tallets paver faktisk tillagde korstogene i det baltiske område stor betydning – så stor betydning, at det var muligt gennem personlig deltagelse at gøre bod for selv de sværeste forbrydelser.

Denne høje prioritering af Baltikum i forhold til de øvrige korstogsområder bekræftes yderligere af to forhold. For det første tildelingen af fuld aflad til dem, der drog til det baltiske område. Siden 1170'erne havde korsfarerne i Baltikum modtaget den samme aflad, som blev Jerusalemsfarerne til del, og senest omkring 1200 var der tale om en fuldstændig (i.e. *plenar*) aflad for begge grupper, hvilket klart peger på en ligestilling af de to korstogsområder. For det andet er der overgivelsen af hele Livland i Jomfru Marias varetægt. Denne overdragelse fandt sted på det 4. Laterankoncil i Rom i 1215, hvor biskop Albert af Riga fik

¹⁰¹ DD 1:4 nr. 162.

¹⁰² Det fremgår altså klart af Innocens' brev, at Valdemar allerede tidligere havde været på korstog.

¹⁰³ DD 1:4 nr. 163.

¹⁰⁴ Det aktuelle brev er i DD 1:5 nr. 189.

udvirket denne ligestilling mellem det Hellige Land og Livland. Det Hellige Land blev på det tidspunkt allerede opfattet som Sønnens (altså Kristi) land, hvorimod Livland nu blev overdraget til Guds moder, Maria.¹⁰⁵ Altså igen en klar demonstration af den høje prioritet, som Baltikum havde blandt korsfarerne og ledende kirkefolk i første halvdel af 1200-tallet – tilmed på et tidspunkt hvor kræfterne ellers fra pavelig side samlede sig om befrielsen af det Hellige Land.

Man kan altså ikke sige, at det baltiske område var mindreværdigt eller af ringere betydning end andre korstogsmål – hverken for kirkens ledere eller for dem, der drog af sted. Nok stod der en særlig glans omkring det Hellige Land, men kristningen af de områder, der lå langs den vesterlandske kristenheds grænser, havde stor prioritet uanset deres geografiske placering. Ethvert korstogsområde var uanset dets geografiske placering så at sige centrum i forhold til det kristne Europa. Samtidig var der i Danmark og i de danske besiddelser i Nordtyskland og Baltikum en klar erkendelse af de nybrud i korstogsbevægelsen, der fandt sted under pave Innocens 3. Man accepterede den pavelige tolkning af korstogene som et udtryk for bod og omvendelse, ligesom man tog en række praktiske forhold omkring korstogsdeltagelse til sig så at sige fra det øjeblik, de blev formuleret af paverne og de ledende gejstlige. Der var heller ikke på dette punkt tale om, at Skandinavien og Baltikum udgjorde perifere områder, hvor nye tanker kun langsomt vandt frem. Tværtimod forekommer korstogene netop at været et felt, hvor nye tanker særdeles hurtigt forplantede sig ud i de centrale korstogsområder og gjorde de danske korsfarere i det baltiske område til en integreret og vigtig del af højmiddelalderens korstogsbevægelse. Danmark var tydeligvis en korsfarerstat, der havde en vigtig funktion at opfylde igennem kristningen af de områder, der lå langs grænserne af den vesterlandske kristenhed.

¹⁰⁵ Peter Rebane, The papacy and the christianization of Estonia, *Gli Inizi Del Cristianesimo in Livonia-Lettonia*, Rom 1989, s. 183 og 192.

SUMMARY

*Valdemar Sejr, the Crusading Movement, and Papal Reforms
in the First Half of the Thirteenth Century*

The present study demonstrates beyond question that the Danish Crusaders were in every way an integral part of the whole European Crusading movement in the first part of the thirteenth century. Both in Denmark and in the Danish possessions in Northern Germany and the Baltic region there was a clear recognition of something new and momentous in the Crusading movement under Pope Innocent III. The papal interpretation of the Crusades as an expression of penance and conversion was understood and embraced, as were also the papal privileges attached to the Crusader oath. Once clothed in the status of Crusader, the Danish participants in the movement immediately and directly put their oath into practice.

The Baltic region was clearly conceived as a central missionary field on the same footing as other Crusader destinations – a conception shared equally by ecclesiastical leaders and active participants. The Holy Land, to be sure, possessed a unique aura, but the Christianisation of the regions along the boundaries of Western Christendom enjoyed a high priority, regardless of their geographic position. Every area of Crusader activity was, so to speak, a centre in the total movement. Scandinavia and the Baltic region were thus far from peripheral when it came to the spread of new ideas. The Crusades make it clear, on the contrary, that new ideas spread with great speed to all the central areas of the movement.

Translated by Michael Wolfe